

FABÓ IRMA

A radikális sajtó kialakulása: Világ 1910–1914

„Radikális sajtó nélkül nincs radikális közvélemény” — ez a jelmondat fejezi ki a *Világ* című napilap célját és értelmét. Irodalom- és sajtótörténet egyaránt szabadkőműves alapítású, radikális hírlapként emlegeti.¹ A szabadkőművesség célja „a felvilágosodás terjesztése, a lelkiismereti, vallási és szellemi szabadság megóvása”, de ennek mindaddig nem egyértelmű velejárója a radikalizmus, míg nem érvényesíti azt a felfogást, hogy „a szabadkőművesség csak az eszme érlelésére alkalmas, a harc aztán az egész társadalom feladata”.² A *Világ* is csak a szerkesztés többéves ár-apály hullámainak elültével jutott el jelmondatának találóan tömör megfogalmazásáig és az annak lényegét töretlenül tükröző lapig.³ Kialakulásának e változatos korszaka 1910 elején kezdődik és majdnem három évig birkóznak a megújulás eszméit érlelő erők a megalkuvó, tolakodó középsszerrel saját soraikban, míg 1913 első felében PURJESZ Lajos szerkesztése megszilárdítja az újságnak a köztudatban fennmaradt határozott jellegét. A lap alakulását az alábbiakban elkísérjük 1914 nyaráig, amikor a háború kitörése kényszerű változást hoz az újságíróra és az újságírára is. Az az ötven hónap, amelyet a napilap életéből áttekintünk, tanulságaiban újságíróiskolának is beillik, s egyúttal figyelemreméltó történelmi és művelődéstörténeti mozaikokat rögzít.

Az erősödő polgárság haladó szemléletű rétege 1908 táján mind kevésbé használhatta ki az egész országban befolyásos fővárosi sajtót radikális eszméi terjesztésére. A századfordulón még a haladó polgári értelmiségnek szólt, sőt utóbb a merészebb *Szabad Gondolat* mellékletet hozta a *Budapesti Napló*, ekkor azonban már rohamosan zsugorodó, „eladottá” hanyatlott orgánus; a függetlenségi *Egyetértés* kelendőse is megcsappant, a szintén függetlenségi

¹ A *Világ* teljes pályafutásának rövid összefoglalását l. legutóbb KEMÉNY István: *A régi „Világ”*. Magy. Sajtó. 1965. 378–9. l. Jellemzi: BÖLÖNI György: *Magyarság — emberség*. Bp. 1959. 265, 526. l. DEZSÉNYI Béla — NEMES György: *A magyar sajtó 250 éve*. Bp. 1954. 235–6. l. GERÉB László: *Pogány József. (Kultúra — alkultúra.)* Bp. 1962. 312–3. l. HORVÁTH Zoltán: *Magyar századforduló*. Bp. 1961. 331. l. *A magyar irodalom története*. 5. k. (BODNÁR György) Bp. 1965. 38. l. PINTÉR Jenő *Magyar irodalomtörténete* 8/1. k. Bp. 1941. 76. l. RÉVAI József: *Irodalmi tanulmányok. Ady Endre*. Bp. 1950. 124. l. (s további kiadások) VARGA József: *Bölni György. (Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből.)* Bp. 1962. 287. l. Vö. még DERSI Tamás: *A rejtelmes doktor*. Bp. 1965. 132, 133. l. Az egykorú adatok kiegészítését — megerősítését elsősorban BALINT Lajos (a továbbiakban megkülönböztetésül: az író B.L.) és MIKLÓS Jenőné, továbbá GERŐ Ödön leánya, GODA Gábor, PÉCHY Blanka szívességének köszönöm.

² *Várady Zsigmond*. Világ. 1913. jan. 18. 1. l. (vezércikk-nekrológ)

³ A mottó: Világ. 1913. okt. 19. — „A Világ ... sem volt mindjárt a kezdetben 'radikális'.” BÖLÖNI György: *Ady az újságíró*. Bp. 1956. 61–2. l.

Budapest pártlap, s nem éri el a radikális mértéket; e párt félhivatalosa, a később JUSTI-párti *Magyarország* esti lap lévén, hatása nem azonos a reggeli újságokéval; a „nem szocialista, csak plebejus” *A Nap* ellenzékiességét túl-harsogja, majd eltompítja bulvár-jellege; az *Esti Újság* szinte kizárólag Budapesten kelendő, hírvívó rikkancs-lap; a liberális *Pesti Napló* talán csak a klérussal szemben valóban ellenzéki, üzleti szempontjai az elsődlegesek, a *Magyar Hírlap* konzervatívan liberális. A *Népszava* jellegénél fogva nem szócsöve a polgárságnak, a kormánytámogató lapok pedig természetesen nem lehetnek radikális propaganda támaszai.⁴ A hiányt nem tolthatik ki a megerősödött progresszív folyóiratok (*Husadik Század*, *Nyugat*) sem: csatázó napilapra van szükség, és ez a törekvés egybefonódik a nagyközönségnek szóló, szabadkőműves eszméket terjesztő sajtó megteremtésének igényével.⁵

A szabadkőművesség alapszabályai „a közügyek körül kifejtendő hasznos munkára” serkentenek, viszont „kizárnak köréből minden politikai és vallási kérdést”.⁶ E két pont eltérő felfogású értelmezésével virultak ekkor Magyarországon — összesen mintegy öt-hatezer, jobbára értelmiségi taggal — teljesen konzervatív páholyok, amelyek kizárólag a jótékonykodást tekintették feladatuknak, meg eléggé sovíniszta ún. „nemzeti” páholyok és több radikális is. Tagjaik közt vannak hivatásos újságírók, akik a legkülönbözőbb érdekeltségű lapokba írnak, de persze óvatosan igazodva a szerkesztés irányához (így a *Budapesti Hírlap* munkatársai sorában!). A progresszívek ellenben sürgették a haladásra, szabadgondolkodásra oly veszedelmes „mind jobban előtérbe nyomuló klerikális irányzat” ellen az egyenlőség, testvériség, szabadság vezéreszméjének erőlesebb védelmezését. „Új harci módról, új fegyverekről és új fegyvertársakról kell gondoskodni” — fejt ki ezért közülük YARTIN (NYITRAI) József.⁸ Az Eötvös-páholy el is határozza napilap alapítását, anélkül azonban, hogy programját eleve szabatosan megfogalmazná és a szervező dr. BÁLINT Lajos ügyvéd ezt meglehetősen fellengzősen teszi meg;⁹ bár buzgó agitációja sikeres, sokban elfogult nézetű propagandájának eszmei kára utóbb megmutatkozik. Az anyagi alapot elérő ötezer előfizető és 300 000 korona, hamarosan túljegyzett alaptőkéjű részvénytársaság formájában.¹⁰ A lap címére pályázatot hirdettek, s *Világ* néven indult meg 1910 március 30-án úgy, hogy a kiadóvállalat vezetője dr. BÁLINT Lajos, felelős

⁴ *Budapesti Napló*ról l. BÖLÖNI 3. jegyz. i. m. 49. l. LENGYEL Géza: *Ady a műhelyben*. Bp. 1957. 307. l. BN és *A Nap*-ról GERÉB László: *A munkásügy irodalmunkban*. Bp. 1961. 150. l.

⁵ A szabadkőműveseknek megvoltak ugyan a maguk időszaki tájékoztatóik, amelyek nyomtatásban jelentek meg — *Kelet* (Kézirat szabadkőművesek számára), s párhuzamosan a német nyelvű *Orient*; *Dél*; majd 1910-től az Eötvös-páholy kiadásában *Progressió* — de ezek nem szoltak a nyilvánosságnak.

⁶ II. Alaptörvény 1. ill. 2. §. L. SZENDE Pál: *Szabadkőművesség és politika*. Dél. 1908. ápr. 29. 1–2. l.

⁷ *Dél*. 1911. márc. 15. 4–5. l.

⁸ *Munkánk reformja*. *Kelet*. 1908. ápr. 25. 160. l.

⁹ A lap „az intranzigens liberalizmus mellett a hazafias, erős magyar szellem ápolását tekinti irányadónak”. *Kelet*. 1909. márc. 15. 126. l., *Dél*. 1909. márc. 15. 8. l., márc. 30. 5. l. (A legradikálisabb páholyok — Martinovics, Petőfi — ösztönzése nem válhatott hangadóvá, mert — nem volt pénzük!)

¹⁰ *Dél*. 1910. márc. 15. 2–3. l. Laptulajdonos a Bárány Eötvös József Irodalmi és Nyomdai rt. (l. még: *Világ*, 1910. máj. 1. 8. l.) Az alaptőke ötszázézer koronára emelkedett: l. *Progressió*. 1910. nov. 1. 1–2. l.

szerkesztő YARTIN József lett, „a szellemi irányítás és a szerkesztés zöme” pedig GERŐ Ödönre hárult.¹¹

A politikai célzattal induló újság programját most már a szerkesztők fogalmazzák meg a politikai helyzethez képest: „Általános, titkos választói jog, felekezeten közoktatás, teljes progresszív adózás és szekularizáció: ezek a nemzeti magyar állam legfőbb szükségességei.”¹² A pillanatnyi helyzet pedig az, hogy alig váltotta föl gr. KHUEN-HÉDERVÁRY Károly miniszterelnök és belügy-miniszter kormányzata a koalíciót, új választásokat írt ki a régi — se nem általános, se nem titkos — választójog alapján; az erősödő klerikális befolyás támaszaként gr. ZICHY János lesz az „inkább vallási, mint közoktatásügyi” miniszter; az ország gazdasági és szociális állapota a dualizmus, és az „agrárius” rendszer sanyarú függvénye; a feszültség Szerbiával Bosznia-Hercegovina annexiója és a hároméves vámháború lezajlása óta csak tessék-lássék enyhült; kényes kérdése a „magasabb politikának” FERENC FERDINÁND trónörökös változó mérvű befolyása az agg uralkodóra.

A *Világ* tartalmának részletes elemzésére, minden programpontja megnyilvánulási módjának bemutatására itt terünk nem lévén, a lap életének csak néhány fontos vagy jellegzetességéért kiragadott külső és belső eseményéhez kanyarodhatunk el.

Az előkészületekben még nem vettek részt, az újság megindulásakor kapcsolódnak be a polgári radikalizmus fő szószólói, így a szerkesztő munkatársaként politikai vezérük, JÁSZI Oszkár: a cikkek—vezércikkek sora élénk bizonyítéka a GERŐ Ödönnel barátsággá erősödött elvbarátságának. Jelentős vezércikkíró GERŐ Ödön mellett GODA Géza, s hamarosan fel felbukkannak ADY írásai is.¹³ Mindhárman méltánylói, de egyben bírálói is JÁSZINAK, mert doktriner voltában felismerik politikája gátló korlátját. Viszonyukat, felfogásukat, működésüket mégis legjobban értékeli JÁSZI Oszkár abban a levelében, amelyet a meszter- és bajtársként tisztelt GERŐ Ödönhöz a *Huszdik Század* szerkesztőjeként intézett: „Mindaz, ami ma csírázó, biztató, harcos az új intellektuális Magyarországon, az tetemes részben abból a publicisztikai talajból kelt ki, amelyet Ön és néhány — nagyon kevés — kitűnő társa művelt meg, kik megmaradtak néhez, keserves és gyalázatos időkben tiszta és európai férfiaknak.”¹⁴

A *Világ* első szerkesztőségének belső munkatársai közül a fontosabbak BÖLÖNI György, CSÁTH Géza, DÉRI Imre, ERDÉLY Jenő, ERÉNYI Nándor, GODA Géza, PÁSZTOR Mihály, PAYR Hugó, SOLTÉSZ Adolf. A lap külső megjelenése jobb a konzervatív újságokénál, mégsem elég modern; bár fejlécét a kiváló grafikus FALUS Elek rajzolta, tipográfiáját és papírját maguk az alapítók bélyegzik hamarosan avultnak.¹⁵ Címoldalán a vonal alatti tárca tartalma elbeszélésen kívül néha kritika, útirajz, jelesebb ismeretterjesztő cikk vagy

¹¹ L. *Kelet*. 1910. márc. 15. 150—1. l. — Az alapítás eredeti okmányai Budapest ostromakor elégték, csak az előzményekből maradt fenn annyi, hogy dr. BÁLINT Lajos ügyvéd *Budapesti Újság* című lapra nyújtott be — talán tapogatózó? — engedélykérelmet 1910. márc. 3-án, s azt még aznap elutasították, mert ilyen nevűt már előbb engedélyeztek. (Fővárosi Levéltár 1910. Tanácsai I. üo. I 20380—I. 960/910.)

¹² *Előfizetési felhívás*. Világ. 1910. ápr. 1.

¹³ GERŐ Ödön főszerkesztő már a húsvéti lapindítás előtt felkereste levelével Párizsban ADYT, s tőle készséges választ kapott, közli GELEJI Dezső. (*Ady ismeretlen levele a Világ szerkesztőjének*. Irod. tört. 1958. 457. l. + facsimile.)

¹⁴ A levelet, mely GERŐ Ödön leányának birtokában van, 1910. jan. 22-én írta.

¹⁵ *Dél*. 1910. márc. 31. 10. l. — A lapot 1913. márc. 23-ig a Globus, azután a Nap nyomda készíti.

irodalmibb riport, de vers igen ritkán tarkítja. Kisvártatva fölé kerül a *Hírek* élén megindított *Naptár*, ez a mindennapos emlékeztetés progresszív, vagy ellenkezőleg: elrettentően reakciós évfordulókra, világos kommentárral vagy anélkül, pusztán a tények erejére bízva a hatást. A hírfejcikk sem tűnik el egészen, újdonságokkal vagy akár egy-egy színfolttal, mint KRÚDYtól *A régi pesti polgár* vagy a *Vasárnapi versek*: GÁBOR Andor bökversei. 1913-ban azután újból visszatér erre a *Naptár*.

A lap állandó rovatai címükben csak kevésbé különböznek a nagyobb újságokban szokásosaktól, viszont arányukban és tartalmukban jelentősebbek azok, amelyeknek közvetlen szerepük van a radikális követelések támogatásában. Mindenekelőtt a *Közzoktatás*: szinte szaklap gondosságával számol be minden idevágó eseményről,¹⁶ a hozzá kapcsolódó cikkek pedig az oktatásügy sok mélyreható baját világítják meg. Főleg ÁGOSTON Péter, KUNCZ Aladár, SOMOGYI Béla, SZABÓ Dezső, ZIGÁNY Zoltán fogalmazza meg tényekre támaszkodva meggyőzően az állami népoktatás követelését az elfogult és sikertelen felekezeti iskolák helyett; ismertetik a klerikális túlsúly, az erőszakos magyarosítás hatását és visszahatását, a tanítók és tanárok nyomorát és gúzsba-kötöttségét, a hosszú harcot nyugdíjuk rendezésére; szólnak reakciós egyetemi ügyekről, s az Akadémiáról, ahonnan „ami élet, az kívül maradt”.¹⁷ A rovatokban vagy a hírek között rendszeres tájékoztatást találunk a Galilei Körben, a Társadalomtudományok Szabad Iskolájában, a Női Liceumban és a Szabadgondolkodás Magyarországi Egyesületének rendezésében tartandó és tartott előadásokról. A *Főútrós* rovatnak Budapest-szakértő vezetője, PÁSZTOR Mihály, érdekes közérdekű cikkeket is ír. Ha *Könyvekről* számolnak be, a selejteset meg sem említik, de haladó folyóiratokat ismertetnek és a könyvtárügy is helyet kap SZABÓ Ervin cikkeiben, népkönyvtárakról szóló hírekben. A *Testedzés* ügyét a lap modern, jó pedagógiai felfogásban karolja föl; a stockholmi olimpiáról 1912 júliusában BODOR Ödön tudósít. A *Közzgazdaság* szerkesztésével a kortársak eleinte elégedetlenek, számunkra a rovatvezető KOVÁCS Sándor György cikksorozata vonzó: *Nagy nevek a Cityben*, közte JÓKAI és MIKSZÁTH kapcsolata a közgazdasági élettel, persze anekdotával fűszerezve.¹⁸ A *Szerkesztői üzenetek* apró szedésében sok nagy eszme tudományos megvilágítása búvik meg, amit persze a klerikális sajtó is észrevesz; a hirdetések sohasem nyomják el a szövegrészt úgy, mint az üzletiesebb vállalkozású lapoknál. Az általában szokásos folytatásos regény hosszabb időszakok kihagyásával fordul elő, de említésre méltó Anatole FRANCE két regényének első közlése magyarul BÖLÖNI György fordításában (*A pingvinek szigete* 1910-ben és *Az istenek szomjaznak* az eredeti megjelenésével párhuzamosan 1912-ben), azonkívül WELLS *Tono-Bungay*-ja és KRÚDY Martinovics-regénye: *A méceses elal-*

¹⁶ Így szerepel ismételtlen SZABÓ Dezső mint a székelvudvarhelyi főreal, majd a sümegi alreal tanára: *Szabó Dezső fejeelmi ügye*. Világ. 1910. dec. 24. 13. l. (E megjegyzésért: „Éhes gyomorral nem lehet a Himnusz énekelni.”) *Válasz Tisza Istvánnak*. uo. 1911. máj. 4. 5. l. (Hivatkozik a „Még kér a nép”-re.) *Egy liberális tanár üldöztetése*. *Klerikális aknamunka*. uo. 1914. júl. 23. 9–10. l. (Nyílt levele a közoktatásügyi miniszterhez.)

¹⁷ A népoktatás helyzetére jellemző, hogy 1912-ben (l. Világ ápr. 23. 17. l.) 61 növendék jutott egy tanítóra és az iskolaköteles gyermekek öt százalékának nem volt sem iskolája, sem tanítója. Jellemző a klerikális felháborodás is: „Az új Reform-klubba mintegy negyven tanár és tanító lépett be.” Darázs: *Veszedelemes tünetek iskoláinkban*. A Cél. 1911. 42–44. l. Az Akadémiáról l. MIKLÓS Jenő: *70 év*. Világ. 1910. máj. 1. 9. l.

¹⁸ I. Jókai. 1912. ápr. 14. 15–6. l. II. Mikszáth. 1912. máj. 1. 13–4. l.

szik. Van viszont még egy szórakoztatásra szánt rovat, a *Kis tárca*. Csak nagynéha tartalmaz, többnyire sekélyes történetkéivel elárulja, hogy sokáig ingyen-rovat volt: a szerzői jogegyezménynek Magyarország nem volt tagja, s így a tárcába szinte mindig divatos francia, esetleg angol, néha északi íróknak a szerkesztőségben lefordítottatott „lektűrjei” kerültek bele. Akad azonban világirodalmi értékű is közte, így CSEHOV, TOLSTOJ, MAETERLINCK, MAUPASSANT, STRINDBERG, SIENKIEWICZ elbeszélései. A magyar irodalom megjelenése a *Tárca* rovatban döccenőkkel bár, de tartalomban és formában magasabb színvonalú oly művelőivel, akiknek prózáját KOSZTOLÁNYI szavával valóban „ízlelgetni kell a nyelvünk hegyével”:¹⁹ ADY, BARTA Lajos, KAFFKA Margit, KOSZTOLÁNYI, KRÚDY (szepességi történetei cikksorozatként is *Egy krónikás könyvből* gyűjtőcímmel), MIKLÓS Jenő, MOHÁCSI Jenő, MÓRICZ Zsigmond (*Lobogó szövétnek*-sorozata *Fáklya* című regényének alapja), NAGY Lajos, SOMLYÓ Zoltán, a könnyedebbek közül LAKATOS László, VAJDA Ernő — közben azonban sok jellegtelen, semmitmondó írás.²⁰ A cikkek között fáradhatatlan ismeretterjesztő DÉCSI Imre ideg orvos, aki Florestan és Bartolo jelzéssel mint szépítő is érdekeset nyújt, éppígy SZÁSZ Zoltán (Zenit), és alkalomadtán többek közt BALÁZS Béla, BIRÓ Lajos, POGÁNY József, RÉVÉSZ Béla, SZENDE Pál, VÁRADY Zsigmond, később (gyakran jelzetlenül) az író BÁLINT Lajos, MAGYAR Lajos.

Hiába mondja azonban oly szépen az első előfizetési felhívás, hogy „A *Világ* az elszánt, megalkuvást nem tűrő szabadelvűség újságja” és sorolja fel a „demokratikus szabad magyar államot” jelentő eszményeit, sokszor hajlik a lapot fenntartó, s a „szabadszelleműeknek csak töredékét” egyesítő konzervatív kis- és nagypolgár szabadkőművesség igényei felé.²¹ Így kerül az időlegesen szabadelvű igyekezetű dzsentrí SZEMERE György a szerkesztő munkatársaként az első számra, s szerepel hamarosan elapadó langyos tárcanovellákkal. Elég bő hely jut botrányoknak és pöröknek akkor is, ha nem ÁCHIM András gyilkosainak felmentő pöréről van szó — ezzel viszont a tárgyalások részletes közlésén kívül nagyhatásúan foglalkozik vezércikkben, riportban, cikkben, jegyzetben ADY, BÖLÖNI, JÁSZI, KOSZTOLÁNYI, MÓRICZ, POGÁNY.²² Máskor méltán rója meg a *Népszava* a lapot, mert a polgári sajtó „a *Világtól* az *Alkotmányig*” egyformán „terrorizmus, tapintatlanság, durvaság” szavakkal bélyegzi meg az APPONYI-ellenes tüntetést! Fél év múltán SZENDE Pál bírálata megállapítja, hogy „jó újságírókat szerzödtettek, de nem toboroztak egységes felfogású embereket”, s a lap nem elég megértő a nemzetiségi és a munkáskérdésben. Egyes vidékiek viszont éppen azt dicsérik, amit az óvatos dr. BÁLINT előljáróban hangoztatott, hogy nem ijeszti el a konzervatívot és a nyárspolgárt, „tapintatos a modora”.²³

¹⁹ *Írók, festők, tudósok*. Bp. 1958. 1. k. 173 l.

²⁰ *A Világ. Vita az Eötvös-pályában*. Kelet. 1910. nov. 1. 371–3. l. L. még BÖLÖNI *Magyarság—emberség*. 237. l. („Akkori lapvezérünk nem könyitott sem szerkesztéshez, sem irodalmhoz.”)

²¹ VÁRADY Zsigmond: *Szélmalomharc*. Világ. 1911. jún. 9. vezércikk a szabadkőműveseket ért parlamenti támadásokra, POLÓNYI Géza interpellációja után. (L. 1911. jún. 3., 8.)

²² 1911. máj. 16. 17. 18. (BÖLÖNI) máj. 19. (JÁSZI, MÓRICZ) jún. 4. (POGÁNY) jún. 20, 21. (KOSZTOLÁNYI) jún. 22. 23. 24. 25. 27., nov. 24. (ADY) 1912. jan. 13. 16. máj. 29.; utórezgése ÁCHIM-ügyben sajtóperről szóló hír, többek közt BÖLÖNI ellen is 1914. ápr. 17. 13. l.

²³ *Népszava*. 1910. jún. 27. 2. l. — Kelet. L. ²⁰ jegyz. — BÁCSKAY Béla: *Levél a szerkesztőhöz*. Progressió. 1910. okt. 1. 2–3. l.

Ennek a pártokon felüli középutat kereső, merészebb progresszivitástól óvakodó irányzatnak a befolyása erősödik azáltal, hogy amikor YARTIN József 1910 szeptember közepén fiai látogatására New-Yorkba utazik, a felelős szerkesztő tisztét dr. BÁLINT Lajos veszi át, s tartja meg (YARTIN időleges visszatérte után is) két és fél évig.²⁴ YARTIN elég passzívan, de GERŐ Ödönnel összhangban működött, míg dr. BÁLINTnak többször szemére vetett „ügyvédiesség” magatartása, mindvégig habozó, „amatőr” volta okozta az erősödő ellentéteket, amelyek GERŐ Ödön és JÁSZI Oszkár megválására, GODA Géza, POGÁNY József teljes eltávolodására vezettek. Már a lap előkészületei folyamán polémiát, sőt az alapító többség tiltakozását váltotta ki BÁLINT ügyvéd szélsőséges sovinizmusa, mert elengedhetetlen ugyan a lap hazafias szelleme, de elfogadhatatlan szervezőjének „túlerős nemzeti álláspontja”.²⁵ BÁLINT azután meghajolt „kompetens szabadkőművesi fórum állásfoglalása előtt”.²⁶ Magatartásának fő vonása a megalkuvás, sőt kapaszkodó dörgölődés, s ezt tükrözi ingatag szereplése a *Világnál*. Ártalmas hiba: tápot ad a „honfenntartó” szemzőből amúgyis éleződő, és elvakult általánosítással a haladó eszméket is sújtó antiszemitizmusnak, amely a kapitalizmus visszás jelenségeit mind e „faj”-nak rója fel.²⁷ Köztudomású a zsidóság részvétele az egykorú sajtóban, számaránya a szabadgondolkodó polgárságban, s másrészt a burzsoáziában.²⁸ A *Világ* radikális programját a klerikális sajtó eleve a keresztény világrendnek szóló hadüzenetnek minősítette. Ezért szögezi le JÁSZI Oszkár a reakciós támadásokra, hogy a „történelmi osztályok” uralmának megbuktatására törekvő felvilágosult radikalizmus nem zsidó szellemből, zsidó érdekek védelmére folytatott politika és nem azok a „jó hazafias” zsidók, akik „pénzzel és ésszel látják el az elaggott feudális szervezetet”.²⁹ A független szellemű Szász Zoltán *A jövő zenéje* fejléccel vissza-visszatérő, társadalmi és etikai—esztétikai kérdésekkel foglalkozó kitűnő cikkei egyikében óvja is a zsidóságot a „fajmagyar sovinizmus humbugjától” és kimondja, mily „korlátolt és ellenszenves” azoknak a viselkedése, akik közülük „a magyar túlzott faji ideológia úgynevezett imperialista politikájának szolgálatába” állnak be.³⁰

Dr. BÁLINT Lajos szerkesztői működésének anyagi kudarca hamarosan nyilvánvaló, azt maga is kénytelen bevallani. Szellemi kudarcát erélyes bírálatban összegezi 1912 vége felé a *Szabadgondolat*: nem használta ki azt az óriási erkölcsi erőt, hogy a *Világ* nem üzleti vállalkozás — félszemmel a kormány sajtóirodájára, a másikkal pedig a részvényesek apró érdekei felé kacintott —

²⁴ Az impresszumban 1911. máj. 3-tól 1913. febr. 1-ig. YARTIN csak 1912 júniusában költözik New-Yorkba és küld onnan levelezőként cikkeket.

²⁵ GELLÉRI Mór: *Sovinizmus*. Kelet. 1909. jan. 20. 12—3. l. „Minden nemzet szabadkőművességének nemzetinek kell lenni anélkül, hogy e téren túlzásokba ragadtatná magát... A sovinizmus ellenkezik minden szabadkőművesség legelemibb fogalmával.” Kelet. 1909. nov. 10. 390. l.

²⁶ *Pro persona*. Progressió. 1911. febr. 15. 2—3. l.

²⁷ [VALTNER Jenő] VJ: *Az új antiszemitizmus*. Szabadgondolat. 1911. 2. sz. 71—2. l. 166. l. Kortörténeti jegyzetek. *A mi zsidóink*. Huszadik Század. 1908. 402—3. l. Szász Zoltán: *A magyar cionizmus*. Világ. 1910. máj. 18. 5. l. uő: *Magyarság és zsidóság*. Bp. [1926.] 224. l. DÉCSI Imre: *Az aszfalt beszél*. Világ. 1910. máj. 21. 1—2. l. Igazolvány nélkül. uo. 1912. okt. 30. 7. l. Idéz *A zsidó sajtó a kereszténység ellen c. névtelennek jelzett, valójában BANGHA Béla előadását tartalmazó röpiratból*. (L. a 60. jegyz.)

²⁸ *Zsidó-politika*. Világ. 1911. ápr. 30. vezércikk.

³⁰ *A magyar cionizmus*. 1910. máj. 18. 5. l. — Szász Zoltánról l. KOMLÓS Aladár: *A magyar költészet Petőfijtől Adyig*. Bp. 1959. 395—6. l.

teljes politikai analfabétaság találkozott benne az újságíráshoz való teljes hozzá nemértéssel.³¹ Még keményebben szókimondó Kósa Miklós (előzőleg maga is a *Világ* munkatársa): BÁLINT gyáva és tehetetlen ingadozása minden fuvallat szerint egy felemás társadalmi osztályéval azonos. BÁLINT szerkesztő pedig — KHUEN-HÉDERVÁRY „liberális rezsim”-jét dicséri bősztón (hiszen abba beletartozik TISZA István is!).³² Nem ad helyet JÁSZI Oszkár nyilatkozatának, amikor a *Népszava* joggal „néhány aggályos tünetet sorol föl a *Világ* választójogi taktikájában”, amelyek a küzdelem diszkreditálására vezetnek. JÁSZI „hónapok óta erő” elhatározással kilép a *Világ* szerkesztőségéből. Véleményét a naiv ábrándozásról és kétségbeejtő rövidlátásról, a magyar polgárságról, mely „még mindig vak eszközeiben és gyáva küzdelmeiben”, KHUENről, aki a bécsi akarat szolgálja eszköze, a „népnélküli” nemzeti munkapártról, és álláspontját *A választójog útjáról* cikksorozatban közli a *Népszavában*.³³ BÁLINT dr. taktikáját védő szövegekkel kíséri sajnálkozását.³⁴

A bírálatok is elismerik azonban a *Világ* máris tisztes pályafutását, vezető emberei korrektségét, néhány igazi újságíró tiszteletreméltó munkáját a színvonal megmentésére. Korántsem érdektelen e három évfolyam: említsünk belőle néhány nemes programjához méltó nevet és témát. Mindenekelőtt a nemzetiségi kérdést. A lap regisztrálja politikai, gazdasági kulturális tüneteit (kölesönös sovinizmus, közigazgatási és igazságügyi elnyomás, nyomor, analfabetizmus, egyházi zsarnokság), szóhoz juttat többirányú véleményt (bátran nemzetiségit is) és alapvetően a közös kizsákmányolót: „az agrár-klerikális feudalizmust” okolva, JÁSZI Oszkár összefoglalja a „romantikus” és a „realista” álláspontot.³⁵ A becületes igyekezet segíti a fogalmak tisztázását, de valóságos eredménye ekkor aligha több, mint az az apró hír 1912 augusztus 10-én, hogy LUKÁCS László miniszterelnök elrendelte: azontúl minden hivatalos adatgyűjteményben oláh helyett román álljon.

Erdéklődéssel kíséri a *Világ* az egyházi viszályokat és PROHÁSZKA Ottokár szocialista eszméket latolgató modernizálási törekvéseit. A szekularizáció témája meglehetősen beleolvad az előbbiekre, de ennyi is antiszemita támadást vált ki.³⁶

³¹ Kelet. 1912. febr. 15. 43. l. Szabadgondolat. 1912. 343–4. l. (Szemle.)

A Szabadgondolat a Világról. Dél. 1912. okt. 31. 6–7. l. s már jóval előbb: A szabadkőműves főszerkesztő. A „Világ” élete és halála. Pesti Futár. 1911. máj. 15. 3–5. l.

³² Kósa Miklós: Dr. Bálint Lajos. (Aktuális fejek. Emberek és osztályok.) Pénzvilág. 1912. dec. 21. 1124–6. l. [dr. BÁLINT Lajos]* *: Liberális rezsim. Világ 1911. aug. 17. uő.: Nyilatkozat. uo. 1912. dec. 24. 3. l.

³³ JÁSZI Oszkár: A „Világ” és a magyar demokrácia. Népszava. 1911. okt. 11. 1–2. l. A választójog útja. uo. okt. 12, 13, 14. és röpiratként: Miért léptem ki a „Világ” szerkesztőségéből. Obstrukció és választójog. Bp. Világosság ny. 32. l. Előzménye a Népszavában: Le az álarccal! 1911. okt. 10. 4–5. l., ill. a Világ 1911. okt. 8-i vezércikke: Döntő pillanat. — JÁSZI véleményét utóbb ADY is megerősíti: „Polgárságunk zöme korrump s különben is gyenge.” L. Hadd jöjjön a sajtórabság. Szabadgondolat. 1913. 12. sz. (Sajtószám.) 369. l. (Forrás nélkül idézi RÉVAY József: Irodalmi tanulmányok. Bp. 1950. 113. l., ill. Ady. Bp. 1965. 14. l. s jegyz. 239. l.)

³⁴ Jászi Oszkár úr ma kilépett szerkesztőségünkéből. Világ. 1911. okt. 12. 8. l.

³⁵ [JÁSZI Oszkár] (J.): Erdély autonómiaja. Világ. 1910. szept. 25. vezércikk. A nemzetiségi béke. Jászi Oszkár: Válasz az ellenvetésekre. uo. 1911. máj. 28. 3–5. l., máj. 31. 2–3. l.

³⁶ Az antimodernista eskü. A hiteles szöveg. Világ. 1911. febr. 18. 6–7. l. Nemzeti létünk veszedelme. uo. 1911. nov. 3. 14. l. (BEREGHY Endre ily című füzetének ismertetése.) KRÜGER Aladár: A szekularizáció mint üzlet. (1910. nov. 15-i beszéde a X. Katolikus Nagygyűlésen.) Nagyvárad 1911. 16. l.

Kimagasló nyeresége a lapnak ADY Endre viszonylag gyakori szereplése. Tucatnál több tárcanovelláján kívül számos cikke, vezércikke, útlevele jelenik meg ebben az időszakban. *Szelíd, új jegyzetek* című, néhol versekkel élénkített sorozata publicisztikájának gyöngyeit hinti el például ÁCHIM András védelmében, vagy a hódmezővásárhelyi NAGY György köztársasági mozgalmáról szólva. Versben, cikkben egyképp erélyesen óv TISZA István végzetes politikájától: „háborítóbb és veszedelmesebb ötven ÁCHIM Andrásnál.”³⁷ Gyéribben előforduló versei a radikális eszmék páratlanul nagyhatású támogatói, így egyebek közt *A magyar tanítókhoz*, a Galilei Kört üdvözlő *Új tavaszi sereg-szemle*, az antiklerikális *Az Urísten nevében* vagy a perbefogására vezető *Rohanunk a forradalomba*.

A képzőművészet, építészet, zene új irányait — így BARTÓKOT, CSONTVÁRYT, LECHNERT, a Nyolcakat, a Nagybányaiakat, RODINT, VAN GOGHOT — ismerteti és segíti bírálataival BÖLÖNI, CSÁTH Géza, FEIKS Jenő festőművész, GERŐ Ödön, MEDGYES László, PAJZS Elemér (a *Május* szerkesztője), YARTIN, a színházét—irodalomét ERÉNYI Nándor, HEVESI Sándor, IGNOTUS, KOSZTOLÁNYI, MIKLÓS Jenő, RELLE Pál, esetenként más képzett írók is, akiket mind az igyekvés jellemez a haladó magyar szellem erősítésére.³⁸ DEZSŐ Alajos kitűnő rajzai tarkítanak néha ünnepi mellékleteket, de gyatrán áll a humor *Kis Világ* címen, meg PAULINI Béla rajzos vicchasábjain. Anekdotákkal akar szórakoztatni a *Szinesz mozi* sorozat, amelyet később SZENES Béla ír. Rovatszerű Janeiro (KANIZSAI Ferenc) *Kis Tükör* című jó kromisorozata. Sok lapos tárcát közöltet BÁLINT szerkesztő, amikor reklámötletként az olvasók szavazataival eldöntendő novellapályázatot hirdet, de közönségének irodalmi ízlése kiemeli a díjra BARTA Lajos elbeszélését.³⁹

A *Világ* írógárdája jórészt azonos vagy azonosul a haladó, illetve a lázongó irodalmi folyóiratokéval — *Nyugat*, *Renaissance*, *Aurora*, *Május* — és szíven viseli az irodalom ügyét: bőséges helyet ad a *Nyugat* irodalompolitikai vitájának,⁴⁰ majd a *Huszdik Század* körkérdésére az írói becsületről SZÁSZ Zoltán cikkén kívül számos válasznak, köztük ADY, BIRÓ Lajos, IGNOTUSÉNAK. Részletesen értesülünk a Társadalomtudományi Társaság vitájáról irodalom és társadalom összefüggéséről. Megvitatják MOHÁCSI Jenő kezdeményezését a magyar írók szervezkedésére, szerzőjogi védegyelet létesítését sürgetve. Hírül hozzák, hogy megalakult a Magyar Irodalomtörténeti Társaság — a haladás ellen.⁴¹ Kiváló példája az irodalmi ismeretek terjesztésének, amikor

³⁷ *A tarisznys ember*. Világ. 1911. júl. 16. 3. l.

³⁸ BÖLÖNI György: *Tihanyi Lajos*. (Magyarság—emberség. 423., ill. 416. l.) A cikk eredetije: *Tihanyi*. Korunk, 1938. 577—581. l. A kötetben szereplő Rodin művészete (343—352. l.) előzménye (részben azonosan): *Rodin*. Világ. 1913. máj. 4. 33—4. l. RODIN *L'Art* c. könyvét hosszan ismerteti KELEMEN Pál (1911. szept. 16. 7. l.) és részletét közlik: *A művészek haszna*. 1911. okt. 22. 33—4. l. Bizonyára BÖLÖNI írása: ZARÁNDY György: *A „Nagybányaiak”*. 1912. aug. 22. 1—3. l.

³⁹ *A gyöngyház látszó*. 1911. dec. 7. 1—4. l.

⁴⁰ *Irodalom-politika* c. 1911. dec. 30-i cikkében számos író nyilatkozatát közli RÉVÉSZ Béla, azután hozza a Világ HATVANY Lajos nyílt levelét ADY Endréhez (dec. 31.), OSVÁT Ernő válasznyilatkozatát (1912. jan. 3.), FELEKY Géza csitító hozzászólását (jan. 4.), POGÁNY József vita-előadását (jan. 20.), s persze közben a HATVANY—OSVÁT párbaj hírét (jan. 7.).

⁴¹ SZÁSZ Zoltán: *Hírlapírás és meggyőződés*. 1912. ápr. 28. 33—4. l. *Az írói becsület*. 1912. máj. 12. 13—4. l. *Irodalom és társadalom*. 1912. márc. 20. 8. l., ápr. 25. 13—14. l. (E vitáról l. CZINE Mihály: *Móricz Zsigmond útja a forradalmakig*. Bp. 1960. 145. l. és jegyz. 549—550. l.) *Magyar írók szervezkedése*. 1911. júl. 16, 20. júl. 30. (ADY véleménye). aug. 20. *Fekete irodalomtörténet*. 1911. dec. 14. 7—8. l.

JUHÁSZ Gyulának a szakolcai főgimnázium értesítőjébe írt tanulmányából (*Magyar poétika. Poétikai tanításom kis tükre*) egy újságoldalnyinak ad nagyobb nyilvánosságot.⁴² Sokat és nagyrabecsüléssel foglalkozik a *Világ* MIKSZÁTHAL nemcsak jubileumakor és halálakor, hanem számon tartja emlékezetét is.⁴³ Elég rendszeresen kapnak teret nőírók: részben elenyészett nevek, de novellával, verssel előfordul KAFFKA, CZÓBEL Minka is (meg a JUHÁSZ Gyula révén emlékezetes patétikus EÖRSI TÓTH Julia) és a szociális riportok sorából kitűnik az *Esti Ujságnál* hírlapíróvá edződött ANTAL Gézané.

Negyedik évfolyamába lépve, 1913 elején következik be a lap életében sorsdöntő változás: felelős szerkesztője február másodikától PURJESZ Lajos és április elsején lekerül a lapról dr. BÁLINT Lajos főszerkesztő neve. Erdemben már újévtől érvényesült PURJESZ Lajos befolyása, s ez rögtön kitetszik oly fontos politikai eseménnyel kapcsolatban, mint az 1912 utolsó napján benyújtott LUKÁCS—TISZA-féle választójogi javaslat: a *Népszava* azonnal megállapítja, hogy „a *Világ* tőle szokatlanul érélyes hangon írja meg a véleményét” arról, hogy a kormány kijátssza az ipari és a mezőgazdasági munkásságot.⁴⁴

PURJESZ Lajos tehetségének kibontakozása ismeretes: 32 éves ekkor, 23 éves kora óta főszerkesztője volt az *Egyetértésnek*, eszes, művelt, politikai áttekintése és ítélete biztos, polgári radikális nézetei szilárdak, jelleme tisztetreméltó, csiszolt modora hajbókolás nélkül kelt elismerést, ellenfelei is megbecsülik. Szerkesztői tehetsége átfogó, ennek alárendeli publicisztikai munkásságát — ritka, fontos alkalmakkor ír csak egy-egy vezércikket a *Világba*. Jelentős munkásságát és emberi erényeit összefoglalóan jellemezték egykori munkatársai: legtalálóbban visszaemlékezéseiben az író BÁLINT Lajos, annak idején a *Világ* nekrológja és BIRÓ Lajos a *Nyugatban*.⁴⁵ Ezeket az arcképeket aláfesti, ha akad más kortársi emlékezés és megerősíti a *Világ* tartalma, már működésének itt érintett másfél éve alatt is.

PURJESZ Lajos tehát hozzáfog, hogy hamarosan elmondhassa lapjáról: „ethikai értékei vannak”. Legelőbb a meggyőződés következetességét érvényesíti (szótatlan felelőssége idején mind merészebben) a politikai célok érdekében, azután apránként eléri az egész újság harmonikus egységét. Mindjárt eleinte frissítően hat, hogy a korábban jellegtelenül ismétlődő rövid vagy hangzatos előfizetési felhívást gyakran megújított, fogalmazásban és tipográfiában is szépen formált írásművek váltják fel *Az olvasóhoz*. A kapcsolat közvetlenné válik, kifejti a programpontokat és eszközeit, kikel a kongó frázisok ellen. Hamarosan megállapítja, hogy előfizetői szaporodnak és ötödik évfolyamába lépve merészen kimondja: „Nem a langyos közönyösökhöz szól a szavunk. A habozók maradjanak távol. Szívesen látjuk őket ellenfeleink táborában” — hiszen, nem tagadja: „ellenségeink is vannak minden vonalon.”⁴⁶

⁴² 1912. júl. 21. 33–4. l. — JUHÁSZ Gyula méltatásával hozza hírül a *Világ* (1913. okt. 29. 11. l.) székfoglalóját a szegedi DUGONICS-Társaságban és közli *Isten háta mögött* c. versét. (Ez utánközlés kiegészítés *Összes Művei* (Versek II. Bp. 1963.) jegyzetéhez: 448. l.)

⁴³ MIKSZÁTHAL kapcsolatos az első riporteri „szenzáció” is a *Világban*. (Külön közlemény tárgya. F.I.)

⁴⁴ A kormány elszigetelten. A sajtó a Tisza-reform ellen. *Népszava*. 1913. jan. 2. 4–6. l.

⁴⁵ BÁLINT Lajos: *Művészbemutató*. Bp. 1964. 358–367. l. *Purjesz Lajos*. Világ. 1925. jan. 8. 1–2. l. BIRÓ Lajos: *In memoriam Purjesz Lajos*. Nyugat. 1925. jan. 16. 100–102. l.

⁴⁶ Világ. 1913. febr. 23. 11. l., márc. 23. 13. l., máj. 11. 13. l., júl 1. 13. l., dec. 14. 15. l. *Négy év után*. 1914. márc. 29. 12. l.

Mindig hatásos, világos célzatú az a jelmondat vagy beszédes statisztikai adat, mely a belső oldalakon két vonal közötti résben bukkan fel. Ilyen az előjáróban említett mottó, ezt az új sajtótörvény életbeléptekor tiltakozásul meg is ismétli. A korábban viszonylag csekély terjedelmű külügyi rovat bővül, a hírszerzés—hírfeldolgozás modernebb, *Külpolitikai szemle* járul hozzá (MÉRŐ Gyula írja) és cikket—riportot szánnak az érdeklődéssel kísért eseményekre (mint MAGYAR Lajos és SAS László sorozata Albániából és Montenegróból). Több figyelmet szentel a lap a munkásügynek (munkanélküliség, nyomor, sztrájk, kizárások, gyülekezési szabadság, tüntetések, végül munkások részvétele a törvényhozásban, persze: másutt).

A politikai állásfoglalás legfőbb tükré ezekben az években az általános, titkos választójogért folyó harc. A lap megindulásakor világos beszéd a *Nyílt levél Gróf Tisza István úr Ó nagyméltóságához*,⁴⁷ de nem változtathat azon, hogy a 18 milliós országban két hónappal később nyolcszázötvenötezen szavaznak, s jórészt a munkapártra. Azután következett BÁLINT ügyvéd főszerkesztősége idején az a már említett „bizonytalanság, amely ... a polgári áldemokráciával kacérkodott.”⁴⁸ Ennek vet véget PURJESZ Lajos és vezércikkírói: ÁGOSTON Péter, BIRÓ Lajos, GERŐ Ödön, IGNOTUS, JÁSZI, SZENDE Pál. Megszólal PURJESZ is: *Kié az ország* kérdi, RÓNAI Zoltán pedig kijelenti: csak egy erős szervezet van az államból élő uralkodó klikkel szemben, a munkásság.⁴⁹ Ekkor indul itt IGNOTUS nevezetes tárcasorozata: *Olvadás közben*, szókimondón TISZA ellen és így hadakoznak a „demokrácia archimedesi pontja”-nak deklarált nemzetiségi kérdésben megszólalók is: ADY, BIRÓ Lajos, JÁSZI, ISAC Emil, SZENDE Pál, DINER-DÉNES majd MÓRICZ Zsigmond és BARTA Lajos nagyszerű riportjaikkal Máramaros és Bereg megyéből.⁵⁰ Megismerjük a *Világból* az Országos Polgári Radikális Párt hivatását és nézeteit formális megalakulása idején.⁵¹ Hamarosan megváltozik azonban minden addigi törekvés súlya és aránya, mert kitör a háború. Az első felbuzdulás bakanótái mellett ott áll BIRÓ Lajos figyelmeztetése: „múljk el az olcsó hősiesség, amely a biztonságos budapesti utcán tombol” — maga pedig MAGYAR Lajossal, PILISI Lajossal elindul haditudósítónak. BÖLÖNI elsiratja JAURÉST, s szeptemberben már sebesültje van a redakciónak: NAGY Andor.⁵²

⁴⁷ 1910. ápr. 10. 33—6. l. kilencszáz aláírással: ... „Mi testvéreinknek, a testi munka embereinek fokozott politikai érvényesülésétől nem félünk, sőt bennük látjuk és keressük a mi legmegbízhatóbb, leglelkesebb és legszilárdabb szövetségeseinket a magyar kultúrállam kiépítésének fáradságos munkájában.”

⁴⁸ BÁLINT Lajos 45. alatt i. m. 364. l.

⁴⁹ PURJESZ vezércikke (1914. ápr. 12). szerint: akié az utca és a piac. RÓNAI Zoltán: *Tömegsztrájk és választójog*. 1913. márc. 1.

⁵⁰ IGNOTUS *Sorok Tisza Istvánról*. 1913. jún. 1. 1—3. l. JÁSZI Oszkár: *A demokrácia archimedesi pontja*. 1914. márc. 15. vezércikk. MÓRICZ és BARTA Lajos 1913 végén—1914 elején foglalkoznak a rutének ellen felségárulás címen indított máramarosi ún. skizma-per háttérével, okaival; MÓRICZ véleményének lényege: az elnyomatás robbantóbb erőket nevel, mint a nyílt ég alatt fejlődött életenergia (*Oroszocskák*. 1914. jan. 8.); a *Bereg megye*. A *Schönbornok birodalma*. c., 1913. dec. 31-én kezdődő riportsorozat szerzőjeként BARTA Lajost BÖLÖNI fedi fel (utóbb i. m. 267. l.).

⁵¹ JÁSZI Oszkár: *Kell-e polgári radikális párt?* 1914. máj. 24. (vezércikk) Eszerint a polgárság „osztályhelyzeténél fogva ... nem csatlakozhatik a szocializmushoz”. BIRÓ Lajos: *A radikális párt*. 1914. máj. 28. vezércikk. SZENDE Pál: *A radikális párt hivatása*. 1914. jún. 3. vezércikk. *Megalakult az Országos Polgári Radikális Párt*. 1914. jún. 7.

⁵² BIRÓ Lajos: *A kockát elvetették*. 1914. júl. 26. vezércikk. BÖLÖNI György: *Jaurès*. 1914. aug. 2. 9—10. l. (tárca).

Az itt vázolt másfél évben múlhatatlanul meg kell emlékeznünk PURJESZ Lajosnak még néhány közelebbi munkatársáról: szerkesztő-cikkíró-elbeszélő-költő MIKLÓS Jenő, kritikus-cikkíró BÁLINT Lajos, zenekritikus CSERNA Andor, tovább működik BÖLÖNI, DÉCSI, KOSZTOLÁNYI, PÁSZTOR Mihály, RELLE Pál és főleg ADY: kevesebb cikkel, de sokkal több verssel! Vezető cikkeket ír KABOS Ede, JANCsó Károly, BERNÁT Ottó, szakcikkeket ORMOS Ede, SZABÓ Ervin és még sok jóeszű és jótollú publicista. A lap gárdájára mindig jellemző volt, hogy valóban hivatásnak tekintette az újságírást, s ezért érdekelte a szakma és a szakmabeliek sorsa. Amikor tehát 1914 augusztusában kényszerűen lezárul az újság „békés” fejlődésének korszaka, s befejezzük vizsgálatát, visszakanyarodunk az eddigi évfolyamaiban előforduló sajtótörténeti adatokhoz.

Tanulságosan ismerteti a *Világ* az elhunyt újságírók működését, hírt ad az új lapalapításokról, lényegesebb szerkesztőváltozásokról, megszűnésekor méltatja a valaha jelentős *Egyetértést*, foglalkozik az amerikai magyar sajtóval is, megtudjuk belőle némely lap színezetét, egyes írói álnevek felfedését. Megemlékezik az újságírók szervezkedéséről, természetesen az első újságíró-sztrájkjéről, s mint említettük, részt vesz az azt követő vitában az újságírói becsületről. Szól minden lapbetiltásról, ami leggyakrabban a *Népszavát* éri (1912-ben százöttszer!), de előfordul bulvárlapokkal is (*A Nap*, *Az Est*) és amelynek fokozatai az utcai, a trafik és a pályaudvari árusításra, meg a postai szállítás jogára terjednek ki. Számos kommentár kíséri LUKÁCS László kerékkötő kolportázs-rendeletét, szembeállítva vele, hogy a szószékről „igazolvány nélkül” izgathatnak „a bűn protektorai”-ként ócsárolt sajtó ellen. A harcos klerikalizmus megnyilvánul a pápa sajtóellenes nyilatkozatában (de lapvásárlásaiban is), meg a vidéki iskolákba és trafikokba kerülő újságok megrostálásában; a pénzügyminisztérium is a trafikengedély megvonásával fenyeget, ha „ellenzéki” lapokat árusítanak.⁵³

Nagyobb cikkek foglalkoznak a sajtóval és megállapítják, hogy „a reakció ágaskodása rendszerint a sajtó elleni hadjáratval kezdődik” és örömdetes a frissítő harc, mert „megindította a lavinát, amelynek egykor el kell pusztítani a reakciót”. Az újságíró munkája a mindennap történetírása. (HERODOTOS voltaképp az első riporter). A közvélemény hatalom, a riport irodalmi műfaj lett. A hírlapírás fejlődéséről, a sajtótudományról szóló előadásaiban GERŐ Ödön megvilágítja hogyan nyilvánulnak meg a sajtóban a „társadalmi alkotó-energiák”, amint „társadalmi alkotóelem” maga az újságírás is.⁵⁴

Heves önvédelmi harc előzi meg az 1914: XIV. törvénycikkben megvalósult új sajtótörvényt. 1913 szeptemberétől nyerünk bő tájékoztatást a *Világ*-ból a törvényjavaslatról, annak parlamenti vitájáról, diákok és munkások

⁵³ 136 000/1912. B.M. (aug. 26.) sz. rendelet: *Sajtótermékek házaló vagy utcai terjesztése*. (A Világban erről 1912. szept. 3., 5.) Rikkancs csak 18 éven felüli lehet, területre szóló hatósági engedéllyel. A háború kitörése után könnyítést kér (és kap) Jász-Nagykun-Szolnok megye főispánja, mert „a jelenlegi viszonyok mellett Szolnokon 18 éven felüli lapkihordót kapni bajos”. (L. Országos Levéltár Belügymin. V/a. oszt. 1914 : 3228 res. aug. 23.) *Igazolvány nélkülül. Rikkancsok reverendában*. Világ. 1912. okt. 30. 7. l. *A pápa a sajtó ellen*. 1912. dec. 15. 10. l. *A harcos klerikalizmus*. 1913. febr. 11. 9. l. *A pápa lapokat vásárol*. 1913. febr. 23. 7–8. l.

⁵⁴ *A sajtó körül*. 1911. ápr. 9. 10. l. G. R.: *Háború és kultúra*. 1912. aug. 1. 5–6. l. *A hírlapírás fejlődése*. 1913. ápr. 24. 6. l. (A TT Szabad Iskolájában tartott előadásában GERŐ Ödön figyelmeztet: az újságírás hatalma zsarnoksággá is fajulhat.) GERŐ Ödön: *A sajtótudomány*. 1913. dec. 14-i hír a 16-i előadásról.

tüntetéseiről, munkásküldöttségről, a főváros polgárságának nagygyűléséről a szabad sajtó védelmében. PURJESZ Lajos vezércikke, cikkek, hírek, kommentárok hasonlítják össze a javaslatot az érvényes 1848: XVIII. tc.-kel, sőt a cári kormány tervezetével, mert az is liberálisabb, mint a magyar sajtóreform. A sajtószabadság legsúlyosabb veszedelme, hogy a kiadó anyagi függősége (a magas kauciója terhére ráróható kártérítési kötelezettség) semmissé teszi az újságíró amúgyis megcsappant erkölcsi függetlenségét. Ezért fordul *A sajtó az ország közönségéhez!*, mégsem akadályozhatja meg a javaslat megszavazását 1914 januárjában és életbeléptét április elsején. Sújtja a sajtót az 1912: LXIII. tc. is a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről, lehetővé téve a „sajtócsőszők”-nek, hogy rendeletileg léptessék életbe a cenzúrát és tiltsanak be a kormányoknak nem tetsző lapokat.⁵⁵

Tekintsük át végül a *Világ* publicitását és visszhangját ezekben az években. Amit a publicitás érdekében kiadói eszközökkel tesz, vajmi kevés: nagy és kis sárga plakátokon hirdeti megindulását, fiók-kiadóhivatalt nyit kirakattal 1911-ben, kiragasztja a hirdetőoszlopokra apróhirdetéseit 1912-ben, de „nem ad ajándékokat” (mindössze a *Naptár*-rovatot gyűjti kötetbe). Természetesen nincs állami szubvenciója, és a közgazdasági életben dívó hirdetési átalányokban is oly szerényen részesül, ami nem haladja meg a díjértéket.⁵⁶

A lap példányszámának hiteles megállapítására nincs mód, azt a hivatalos statisztikai felvételek nem tudakolták, mert „bevallása az adatszolgáltatóra nem egyszer kényes lehet.” A posta nyilvántartásából csak az így közvetített példányszám derül ki „reprezentatív számlálás” alapján⁵⁷ és bár az akkor bizalmas adatok ma hozzáférhetők volnának, az 1911 utániak elenyésztek, 1910 pedig, a *Világ* fennállásának első csonka éve csak az arányok tekintetében tanulságos. Az egybevetés hitelesnek mutatja azokat az utalásokat, amelyek szerint 1914 első felében a *Világ* mintegy tízezer példányt ért el és ezt határozottan megerősíti akkori belső munkatársa, BÁLINT Lajos is. Olvasottságát a kortársak a példányszám tízszeresére becsülték, mert különösen orvosok, tanítók és egyetemi hallgatók révén többszörösen terjedt.⁵⁸ Említsük meg

⁵⁵ PURJESZ Lajos: *Az új sajtótörvény*. 1913. okt. 26. vezércikk. *Magyar reakció — orosz liberalizmus*. 1913. nov. 25. Az újságírók és újságkiadók egyesülései az olvasóközönséghez: 1913. dec. 9. *A sajtócsőszők*. 1913. máj. 6. — ADY ³³ alatt id. cikkében így kiált fel: „... a sajtó bakóinak szörnyű szándékát csak az intellektuelek s a munkásság érzik szinte testi fájdalomként. Valóban siessenek a sajtótörvényükkel a bűnös szándékok kiküldött pübékjei, hadd verődjék össze az a nagy tábor, mely a félignéma sajtó egy messzi szavából megérti, hogy van világosság, lámpa és lámpavas.”

⁵⁶ *A sajtó hirdetési átalánya*, Pesti Hírlap. 1914. febr. 12. 5. l. (A *Világ* a Margitsziget rt.-tól 16 óra 3500 koronát kapott; a juttatások a példányszámmal állottak arányban; egy oldalnyi hirdetés díja már 1911-ben száz korona volt.) Pusztán közönségéből nyilvánvalóan a *Világ* sem élt meg, és 1911–12-ben van is utalás az Eötvös-páholytól származó ötven-százezer koronákra, de arra is, hogy inkább sörgyáros, semmint ELEK Pál (azaz a Magyar Bank) volt a mecénás, mert a bankigazgatót korruptnak minősítik. (Kelevény. Világ. 1911. dec. 7. vezércikk.)

⁵⁷ ELEKES Dezső: *Budapest szerepe Magyarország szellemi életében*. Statisztikai Közlemények. 85. 1. sz. 1938. 135. l. NEMES György: *A sajtó műhelytitkai*. Bp. 1948. 19. l.

⁵⁸ OL — MF 1910—V.—838, 2618, 4559, 6424. *Budapest székesfőváros területén postán feladott politikai hírlapokról szerkesztett kimutatások*. (Eszerint 1910-ben a Világ vidéki előfizetőinek száma szinte azonos volt az Egyetértésével, máris felülmúlta a polgári demokrata *A Polgárt*, és mintegy hetedrésze volt a legkelendőbb *Pesti Hírlapnak*.) PINTÉR Jenő i. h. húszezret ír, de nem jelöli meg, hogy 1910 és 1926 között melyik időszakban. PURJESZ jelentése szerint nemsokára százezren fogják olvasni a *Világot*: *A „Világ”-ért*. Kelet. 1914. 5. sz. 20—1. l.

itt, hogy a lap évi előfizetési díja megalapításától kezdve 28 korona volt és számonként 10 fillérért árusították. Az új sajtótörvény életbeléptekor leszögezi, hogy „független és szókimondó marad . . . becsstelent nem közöl” és mert előfizetőiből él, csatlakozik ahhoz a néhány napilaphoz, amely 1914 július elsejétől 32 koronára emeli előfizetését.⁵⁹

A *Világ* érdemeit és jelentőségét mutatja, hogy mindvégig visszhangot kelt. Megindulásakor azonnal említette az *Egyetértés*, a *Magyar Hírlap*, *Pester Lloyd*, a bécsi *Die Zeit* (nyert is Ausztriából előfizetőket), viszont nem szól róla a *Budapesti Napló*. A *Polgárral*, mely agyonhallgatja, nincs kapcsolata a *Világnak*; VÁZSONYI Vilmosnak felrója „botlásait”. A *Nyugatot* viszont mint szellemben hozzá legközelebb állót ajánlja. Szükség esetén polemizál a *Világgal* a *Népszava*, de méltányolja is munkásságát és többször átveszi belőle a kultúra-ellenes és klerikális jelenségek ostromozását. A lap hatásának világos jele ellenfeleinek sok éles, gyakran durva vagdalkozása, elsősorban az *Alkotmány*, *Magyar Figyelő*, *A Cél* párhuzamos évfolyamaiban és BANGHA Béla jezsuita páter előadásaiban. S kell-e nyitabb bevallása a *Világ* sikerének, mint az a klerikális röpirat, amely azon kesereg, hogy „a keresztény magyar társadalom . . . mohón olvassa”!⁶⁰

A *Világ* kezdeteiről szólva nem hagyhatjuk említetlenül pályafutásának végét sem, mert végleges betiltása 1926 május elsején „a magyar nemzet megbecsülése ellen irányuló vétség”-ért tradícióhoz hű bátorságának következménye a frankhamisítási botrány részleteinek felfedése során. Az ügyészégi iratok nemcsak kortörténeti adatok, hanem önkéntelenül rögzítik is PURJESZ Lajos nevének egybeforrottságát a köztudatban a *Világgal*. A betiltáskor ugyanis PURJESZ Imre volt a felelős szerkesztő és a megidézésére adott utasításban a két éve halt PURJESZ Lajos neve áll . . .⁶¹

A *Világ* ma kelendő radikális jelzője érdemben az itt vázolt, ötödik évfolyamáig terjedő időben alakult ki. A lap a zökkenőket is számbavéve tágabb látókörű haladó tartalommal telített, mint pusztán a polgári radikális pártprogram. Későn kialakult polgárságunk jó és rossz, hasznos és ellenszenves szerepléséből végül is kiszűri azt, ami becsületesen szolgálja a merev maradiság megtörését. Hatása a maga korában akkor is jelentős, ha nem terjed túl a polgári eszményeken, de előremutató például akkor, amikor az általános választójogot nem célnak tekinti, csak eszköznek, amelynek „demokratikus tartalmat

⁵⁹ A *Világ és az új sajtótörvény*. 1914. ápr. 7. 7–8. l. Az előfizetési díjat felemeli az *Alkotmány*, *Budapesti Hírlap*, *Magyarország*, *Pesti Hírlap*, *Az Ujság*. A *Világ* előfizetői túlnyomórészt nem a szabadkőművesek, akiknek a fele nem járhatja.

⁶⁰ Vázsonyi. *Világ*. 1912. márc. 27. vezércikk. Botond: *A szabadkőművesség önleplezése*. A *Cél*. 1911. 460. l. MIKLÓSSY István ily című röpiratáról. *Klerikális támadás a magyar sajtó ellen*. *Világ* 1912. márc. 12. BANGHA páter *A sajtó és kultúra* című, a Katolikus Sajtó-Egyesületben tartott előadása szerint a *Világ* „az egyházi vagyonra áhítózo szabadkőművesek drága pénzen fenntartott kéjlapja”.

⁶¹ A betiltás egy kihagyott idézőjel következménye volt, mert a bécsi tudósító telefonjelentésének közlésekor a magyar egymillió koronás bankjegy hamisításáról szóló rendőri hír egybeolvadt PERESZLÉNYI tudósító kommentárjával. FELEKY Géza főszerkesztő bűnügye majd két év múltán végződik csak felmentéssel, a *Világ* rt. lapkiadó vállalat felszámolása pedig 1932-ben fejeződik be. Az 1914-ben ötvenezer koronára emelt kaució teljes elértéktelenedése folytán a frankhamisítási ügyben rágalmazásért GERGEY István „kezdő hírlapíró” behajtottak hatszáz pengőt. (Fővárosi Levéltár — Budapesti Kir. Ügyészség. Sajtóügy. IV. 5/634/1926. 5/937/1926. 4/042241. 1926. máj. 4., ill. Polgármesteri iratok 230.767, (1932—IV.)

csak konzekvenciái kölesönöznek”.⁶² Mindenesetre jellemző, mily egybehangzó a korabeli és emlékező értékelések: a szabadkőműves eszméken túllépő, politikai, tudományos, művészeti radikalizmust képviselő orgánumként ítélik meg, amelynek van világnézete, azt sorsdöntő években vállalja, hisz benne és meggyőződését tanítva terjeszti. Hangja nem harsány, a sajtó sok más táján tapasztalható „bárdolatlanúságra” tárgyilagos igazságkereséssel válaszol.⁶³ E vonásai révén jelentős a szerepe a publicisztika, a vezércikkírás történetében is: a szónoklat, a lírai szenvedély, a szecesszió, s másfelől az üres retorika⁶⁴ helyébe lép — mondhatni realizmusával —, modernizálja közönségének ízlését és emeli a magyar sajtó színvonalát.

IRMA FABÓ: DEVELOPMENT OF THE RADICAL NEWSPAPER “VILÁG” (“WORLD”)

“Public opinion cannot be radical without a radical press” — this motto of the daily *Világ* expressed its aim to spread then modern ideas of progress. The need for a radical press was felt since the turn of the century but former attempts failed either on account of ideological compromise or for lack of capital. *Világ* was founded early in 1910 by the Hungarian freemasonry which, however, consisted of lodges of very different shades of opinion, conservatives included. The variety in interpreting their ideals as to their practical duties was reflected — after half-a-year’s good start — in the second editor-in-chief’s uncertain attitude and thus led to an unclear or even contrary expression of the paper’s political program for almost three years. This critical and much criticized state of affairs perfectly changed to the best from the beginning of 1913 when the post of the editor was taken by L. PURJESZ, an exceptionally gifted journalist. He cared for an unshaken political trend of bourgeois radicalism in concordance with the program of 1910: to fight for universal suffrage, public education governed by the state (instead of the churches), progressive taxes and secularization of the vast ecclesiastic estates in the country. This meant a constant fight against the politics of the successive governments and against clericalism. The editor-in-chief was aided by a highly qualified regular staff and distinguished invited authors — i.e. the prominent poet ADY as publicist and novelist too — who produced a newspaper of manifold interest and high cultural rank. The volumes of the *Világ* studied here until the outbreak of World War I. show its development to what it is called to-day: a radical newspaper. Its contemporary influence has to be emphasized as it forwarded that much needed political education which gave an outlook beyond the activity of the parties on the stage.

⁶² SÁRKÖZY István: *Batthyány és a radikalizmus*. Világ. 1914. ápr. 22. 5. l.

⁶³ BÖLÖNI György: *Magyarság — emberség*. 265. l. „Nevezetes napilap volt ez, nagy szerepet játszott a magyar értelmiség fejlődésében és forradalmasításában. Az ADY által nyugtalanított emberek, a jobb létre törő szellemiség, ebből a lapból kapta világnézeti táplálékát, a haladás és változások vágyát.” BENDA Jenő: *A Világ*. Kelet. 1913. 226 — 7. l. „Amikor majd megírják azt, hogy a mai gyáva, szervilis, maradi, osztályönzessel és klikkérekkel szétmardosott Magyarországból hogyan született meg az új, a dicsőségesen előretörő Magyarország, ebben a megírásban igen előkelő szerepet kell majd juttatni a Világnak és a Világ munkájának.” *Világ*. Világlexikon. Bp. 1925. 919 — 927. l. (Az Enciklopédia r.t., azaz a Lantos könyvkereskedés kiadásában megjelent lexikon hirdetései között a lap részletes, PURJESZ Lajos életében és bizonyára közreműködésével készült ön-ismertetése.) „A modern újság”-ról szólva kiemeli: „Mindenkor érezte a Világ, hogy az újságírás tisztességének kérdése egyúttal a társadalom tisztességének kérdése is” és „méltán büszke” a külpolitikai hírszolgáltatásban végzett, fejlődést jelentő munkájára, tárgyilagos gazdasági tudósításaira.

⁶⁴ GERÉB László: *A munkásügy irodalmunkban*. 148 — 150. l.